

Rond het Turfschip

door

Y. P. W. VAN DER WERFF

Het vastenavondgedruis was verstild.

De voorlopers van de huidige commando's hadden hun kille schuilplaats verlaten; in twee groepen verspreidden zij zich over de steiger, optrekkend naar wal en wachthuis.

Pompen had nu geen zin meer. Welke Van Bergen¹ bleef op het schip? Ongetwijfeld herinnert men zich, dat twee Van Bergens de enclave, die het Kasteel met zijn eigen wallen en grachten binnen Breda vormde, 's middags hadden moeten verlaten om de veiligheid der Italiaanse bezetters niet in gevaar te brengen!

Heeft de enig overgebleven civiel zich tijdens dat moment van stilte van de boot verwijderd? Hanteerde hij ook een spies of handspaak, stond hij als belangstellend noncombattant te kijken of trachtte hij het vege lijf te redden? Alsnog garandeerde immers niets het succes der onderneming!

Kort na middernacht van 3 op 4 maart veranderde de toestand: te rechter tijd kwam de Staatse voorhoede onder Hohenlohe, door de palissade heendringend, het handjevol manschappen onder Heraugière te hulp.

Het merendeel van de 37 Italianen, die in totaal bij de actie sneuvelden, was toen al bij de wachthuizen van het Kasteel gevallen. De Italiaanse bezetting² van de stad voelde er kennelijk weinig voor hun lot te delen en vluchtte de Antwerpse Poort uit. Bevreemdend is deze paniek van rond 500 man voor Heraugière's groep van slechts 75 koppen. Wel was dat een keurbende, maar algemeen stonden Italianen in die tijd als bijzonder betrouwbaar en standvastig bekend. Niet alleen dat: Bredase burgers spoorden hen tot verdediging aan. Die kwamen daartoe met allerlei materiaal aandragen; die poogden het neerlaten van de ophaalburg, die de verbinding van het Kasteel met de stad vormde, te beletten, zelfs de brug in brand te steken. Maar de Italianen waren er - behoudens enkelen - zelfs niet toe te bewegen een „escadron" op het

plein³ te formeren. Zo verlieten zij de stad, hoewel zij binnen acht uur hulp hadden kunnen krijgen. Naast onbekendheid met de getalssterkte van de nachtelijke tegenstander en wellicht ook onzekerheid door een carnavalskater⁴ komen uit de beschikbare gegevens twee specifieke redenen voor hun lafhartigheid naar voren: de monstercommissarissen en de „Bergverkopers”. Vazquez, die hier in 1589 als sergeant tijdelijk in kwartier lag, beschuldigt de monstercommissarissen; oogluikend hadden zij passevolanten in de vendels toegelaten: zo wisten de soldaten van het garnizoen, dat hun effectief veel geringer was dan het moest zijn. De daaruit voortspruitende onzekerheid werkte te meer ondermijnend, omdat de Bredase gouverneur, Odoardo Lancivecchia, met een deel der beschikbare manschappen naar het bedreigd geachte⁵ Geertruidenberg was getrokken. Naast dit begrijpelijk gevoel van machteloosheid bestaat er reden te besluiten tot een - hoe wonderlijk het ook moge klinken - sprekend geweten bij enkelen der soldateska: en wel bij hen, die in de volksmond als de „coipluyden van Gertruydenberge” bekend stonden.⁶ Nadat het garnizoen in 1589 deze Hollandse vesting verraderlijk aan de hertog van Parma had uitgeleverd, waren niet alleen zeer strenge plakaten⁷ tegen deze „eerloose, eervergeten schelmen, rebellen ende verraders” uitgevaardigd, maar bovendien tegen een ieder, die in hun bijzijn zou worden aangetroffen: ook zo iemand zou als verrader behandeld worden. Aangezien „Bergverkopers” en hun metgezellen dus bij voorbaat - de koop was n.b. door Parma van Breda uit geregeld - van elke overeenkomst waren uitgesloten, was de vlucht uit Breda de enige kans op redding voor allen. Zo is het optreden der Italianen verklaarbaar en aanvaardbaar.

Dat men zich echter dient te hoeden voor een teveel zoeken naar oorzakelijk verband, is wel algemeen bekend, maar toch aardig aan ons onderwerp te demonstreren: ik breng U daartoe mijn aanhef over het „vastenavondgedruis” in herinnering. Zelfs een volslagen vreemdeling als de Italiaan Pieri vermeldt 35 jaar later uitdrukkelijk, dat de inneming van Breda in 1590 op carnavalsdag geschiedde. In Breda hoor ik dat vandaag den dag nog: men acht het dan vanzelfsprekend, dat het Staatse optreden, juist op die avond, resultaat van slimme berekening zou zijn. Nu zijn er inderdaad voorbeelden, dat het bewind van de Ver-

enigde Gewesten „rekening” hield met het geloof van de tegenpartij: 't sprekendst is wel de verhoging van het uitvoertarief op vis tijdens de Vasten; eigenlijk acht ik dit geval trouwens meer een kwestie van koopmanservaring op basis van de economische wet van vraag en aanbod. Afgezien van de aard van het Carnaval toentertijd en de gelegenheid tot viering in een door Italiaanse bezetting geteisterde stad wordt bij het uitsluitend afgaan op de datum in ons geval een coïncidentie volkomen ten onrechte voor een causaliteit gehouden. Het klassieke voorbeeld van een dergelijke redeneertrant is in de vaderlandse geschiedenis het in één adem noemen van de Unies van Atrecht en Utrecht, waarbij men dan impliceert, dat het sluiten van de tweede een directe reactie op de vereniging der Waalse gewesten zou zijn; met voorbijzien van de feitelijkheden, dat aan het tot stand komen van het Noordnederlandse staatsstuk zeer langdurige onderhandelingen zijn voorafgegaan en dat op de laatste vergadering de afgevaardigden op 13 januari 1579 blijkbaar nog niet wisten, dat de Unie van Atrecht al gesloten was!⁸ Even eenvoudig is de refutatie ditmaal: tegenwind, ijsgang en een benevelde of bevroese schipper vertraagden de expeditie vijf volle dagen! Uiteindelijk blijken de kansen op het slagen van de onderneming juist hierdoor vergroot: op 3 maart berustte de leiding te Breda bij de onervaren⁹ zoon van de gouverneur en braken de carnavalsdagen aan.

Bij de staatsgezinden was de vreugde over de verrassing van Breda bijzonder groot: in Utrecht waren de feestvuren van dien aard, dat de Domtoren in brand vloog.¹⁰

Inmiddels dobberde Van Bergen's turfschip nog steeds in de Kasteelgracht. De resterende turven waren er snel afgehaald: met dat schamele beetje moest men het de rest van de winter doen.¹¹ Alexander Farnese was woedend over het verlies van de stad.¹² Dat uitte zich niet alleen in de terechtstelling van een deel der hun plicht verzakende vluchtelingen, maar ook in de opdracht aan Karel van Mansfelt Breda zo mogelijk te heroveren en in ieder geval de overige vestingen en schansen onmiddellijk te beveiligen. Daartegen voorzag Prins Maurits¹³ de stad van troepen en proviand, terwijl de versterkingen eveneens onder handen genomen werden: de huislui van het platteland tot ver in de omtrek

kregen het bevel zich met een schop te Breda te vervoegen „...op pene met brandt gestraft te worden”.

Ons turfschip kon voorlopig door Mansfelts blokkade de vesting niet uit; voor turfvervoer was het trouwens door de vertimmering minder geschikt en zo rekwestreeren in september 1590 Willem Jacobsz. van Bergen en Adriaen Joosten, die blijkens de aanduiding „hellebaardiers van Prins Maurits” in zijn garde waren opgenomen, of de Staten-Generaal voor het scheepje willen betalen om het dan bij het Kasteel te laten zinken „tot eene eeuwige memorie”.¹⁴ Aldus werd op 4 november geresolveerd, maar er zijn wel vaker besluiten in 's Lands vergadering gevallen, die niet geëffectueerd werden.¹⁵ Technisch was het voorstel nogal onpraktisch: tenzij wij de Van Bergen, die later boomsluiters van de stad werd, ervan moeten verdenken reeds toen op een volledige sinecure aangestuurd te hebben. Het verkeer naar het Kasteel zou door het gezonken scheepje geheel gestremd zijn; zelf had het immers al op de vloed moeten wachten ten einde het ondiepe grachtje binnen te kunnen varen.

Maar het besluit was gevallen en de boot aangekocht. In de smalle Kasteelgracht kon het scheepje toch niet blijven liggen; bovendien was het al eens lek geweest: stel, dat het ter plaatse zonk, overeenkomstig de Resolutie! Toentertijd moet het turfschip wel op het droge gebracht zijn, al is daarover geen rekening of ander stuk bekend.

In ieder geval stond in 1625 het „oudt verrot turfschip onder een pannen dak” ergens in Breda.

Welk een stof voor de Schone Letteren! Hier is het nauwelijks meer de sfeer van Troje, maar Corinthe, waar „Jason van Bergen” zijn oude glorie in de schaduw van het op de wal getrokken, roemruchte schip voor het geestesoog laat herleven. Anton van Duinkerken toonde reeds, hoe het jaar 1590, letterkundig gesproken, slechts weinig bevruchtend kon werken.¹⁶ Met de jaren werd bovendien de afstand tot de realiteit steeds groter. Het slagen van de belegering in 1625 door Spinola's leger uit de Zuidelijke Nederlanden gaf de turfschipaffaire iets wrangs. Voor de vijand had dit steeds gegolden: bij het huidig succes wilde men het smadelijk verlies eertijds zo min mogelijk oprakelen. Slechts kort stippen

de dagboek- en geschiedschrijvers van Spinola's belegering het vroegere verloren gaan van Breda aan. Toch valt uit enkele mededelingen het verdere lot van het turfschip op te maken.

Het dagboek¹⁷ van een Italiaans kapitein, die het gehele beleg 1624/5 meemaakte, vermeldt met de bondigheid, die van oudsher als het sieraad van de krijgsman beschouwd wordt: Het bootje werd (toentertijd) op het droge getrokken, en daar kreeg het ter ere van het feit zijn ligplaats met een afdak en een hoes; en daar werd het met alle respect beschermd tot wij binnetrokken, en door ons werd het daarna vernield.

In het tweetalige Zuiden kreeg men in een anoniem pamflet,¹⁸ te koop in de Huyvetterstraat te Antwerpen, op een prent te zien (sub E) „La navire à tourbes réservée dans Breda”. Hoewel een turfschip, begeleid door jammerende calvinisten, de uitvaart van Breda - en dus een soort uittocht - voorstelt, verduidelijkt de tekst de verwarrende symboliek:

„Entre leurs grands malheurs seul & unicq'soulas:
Que si encore estoit ceste Nef réservée,
Que ja trente cinc ans la Ville fut gagnée,
Pourroit servir à lors tout d'une mesme voye
Pour allumer les feux que nous faisons de joye”.

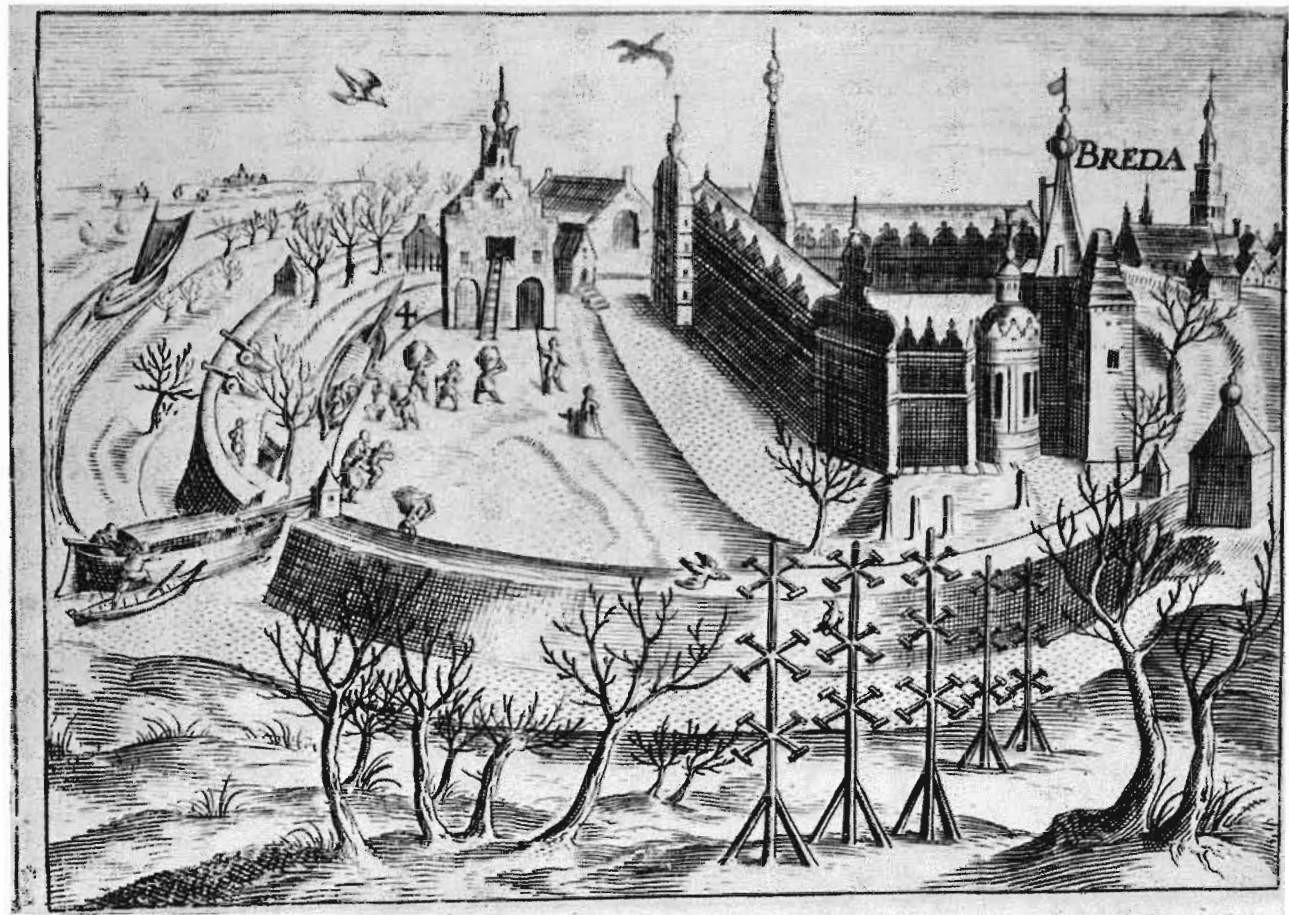
De Nederlandse versie luidt dan:

„En want daer onder t'dak bewaert wierdt de T o r f s c h u y t
Tot een ghedenckenis / dat vijf en dertich jaeren
Gheleden / sy de Stadt ghebracht heeft in dangier,
Komt nu in dees triumph te pas tot vrolijck vier”.

Begrijpelijkerwijs minder lyrisch, maakt het Hollands dagverhaal¹⁹ het ons mogelijk die vrolijke feestvuren te dateren:

„Twee daghen daer na [i.e. na aankomst van de Infanta op 11 juni], als alle Geestelijcke Ceremonien volbrocht waren, heeft men alle de stucken rontsom de Stadt drie-mael 'sdaechs ghelost, en 'tschip op de vieringe, dat de vroomen Trojanen gevoert hadden, verbrant”.

In de achttiende eeuw maken enkele auteurs²⁰ nog melding van dit holocaustum.

AANKOMST, CONTROLE EN LOSSEN VAN HET TURFSCHIP. 1590.

Uit: Orlers, Nass. Laurencrans. 1610.

Foto: George Jansen.

Antwerpse spotprent op de overgave van 1625.

De begrafenisstoet trekt achter de baar in de vorm van een turfschip met de wapenborden van Oranje en Breda de stad uit; daar (rechtsboven) branden de vreugdevuren van de pektonnen al, waarbij dus eveneens het echte Turfschip door het vuur verteerd werd.

Uit Dr Maurits Sabbe, *Brabant in 't verweer* (Antwerpen 1933), p. 143.

Onzekerheid over het lot van het turfschip wekt eerst C. R. Hermans bij zijn behandeling van de „Boekwerken betreffende de geschiedenis der stad en Baronie van Breda”. Daarin noemt hij²¹ sub 18 (uit de verzameling Cuypers): „Articulen van Breda; oft accoort, dat de Borgers becomen hebben, met de uittreckinge, ende groote amunitie gevonden in deselve stadt, en is overgegeven met appointment aen de Conincklycke Mayesteyt van Spaigen den 5^e Juny 1625. Breda. fol.” In zijn „Kritisch Overzicht” werkt hij²² dit als volgt uit:

„De *Articulen* No. 18 opgegeven zijn niets anders dan de korte inhoud der artikelen van het verdrag van overgave, met eenige geschiedkundige bijzonderheden, waarachter volgt *een relaes van de Ammonitie*, gelijk het garnizoen dezelve, in tegenwoordigheid van den markies Spinola met alle krijgseer uit de stad trekkende, medenam. Onder deze amunitie komt het *oudt verrot turfschip onder een pannen dak* als het hinkende paard achter aan, en moest alzoo mede de stad uit”.

Jammer genoeg zag ik geen kans dit exemplaar²³ uit de omvangrijke collectie Cuypers van Velthoven op te diepen, maar ik twijfel er niet aan, dat Hermans zich hier vergist heeft: de titel geeft duidelijk aan, dat de door Spinola in de overgegeven stad aangetroffen krijgsmaterialen worden opgesomd, doch in zijn overzicht stelt Hermans het, alsof dit alles door het Staatse garnizoen medegevoerd werd. Volgens art. V van het militair traktaat van overgave mochten echter slechts vier kanonnen en twee mortieren met munitie worden meegenomen; ook voor het wegvaren van alle aanwezige boten (art. III) werd vergunning verleend, maar over het authentieke turfschip werd met geen woord gerept: waterdicht was dat toen zeker niet meer!

Het valt te begrijpen, dat Hermans' zinsnede verwarring²⁴ veroorzaakt heeft.

Op filologisch-critische grond zou ik willen concluderen, dat de boot²⁵ op de avond van 13 juni 1625 in rook is opgegaan; abstract bleef het Bredase turfschip zinnebeeld voor vernuft, durf en doorzettingsvermogen in Nederlandse geest.

AANTEKENINGEN

¹ Over de onderlinge verhouding van de Van Bergens, genealogisch en qua activiteit en taakverdeling:

- G. C. A. Juten: „De bemanning van het Bredasche turfschip” *in*: *Taxandria* XXXVIII (1931) p. 233/5.
- W. E. Smelt: „Een verrassende vondst in het oud-archief van Noordwijk (Jacob van Oudenhoven en de turfschippers van Breda)” *in*: *De Nederlandsche Leeuw* LXXIIe jrg. (1955) kol. 330/7.
- W. J. M. A. Asselbergs: „Het Turfschip van Breda als poëtisch motief” *in*: *De Oranjeboom* Xe jbk. (1957) p. 16 sqq.
- Th. M. Roest van Limburg: „Het Kasteel van Breda” 1903 p. 95 sqq.
- ² cf. A. Vazquez „Guerras de Flandes y Francia en tiempo de Alejandro Farnese” uitgeg. d. Marqués de la Fuensanta del Valla y D. José Sancho Rayon. 1879/1880 dl. II p. 452 sqq.
Volgens P. F. M. Fontaine („De Raad van State” 1954 p. 224) slechts 350 man.
- ³ Vazquez schrijft „plaza”; ik veronderstel, dat hiermee niet de Markt, maar het vroeger veel bredere Kasteelplein bedoeld wordt.
- ⁴ Volgens Vazquez verzuimde de sergeant-majoor van de stad zijn taak, door het turfschip niet te controleren als gevolg van de talrijke, hem ook door de schipper aangeboden borreltjes. Deze functionaris stond los van de vertegenwoordiger van de Kasteelbezetting, die wel het schip bekeek, maar niets opvallends waarnam.
- ⁵ Men verwachtte sedert enige dagen, op berichten over Maurits’ troepenconcentratie, een aanval; men verkeerde echter over het doel volkomen in het ongewisse en achtte Roodsendaal, Wouw, Steenberg en Geertruidenberg even plausibel. cf. 2 brieven van P. A. Lancivechia, de zoon, uit Breda op 2 maart 1590 *in* R.A. Den Bosch Coll. Cuyppers 105.
- ⁶ cf. H. van Brienen’s Brief over de verrassing van Breda (7 maart), medeged. d. J. S. van Veen *in*: *Taxandria* XXII (1915) p. 27.
- ⁷ Opgesomd in „Het Staatsche Leger” dl. II (1913) p. 191 (Aant. 3); in hetzelfde jaar werden bij de verovering van Steenberg de „Bergverkopers” van verdrag uitgesloten.
- ⁸ cf. Jhr. P. J. van Winter „De ontwerpen van de Unie van Utrecht” *in* *Bijdr. en Meded. Hist. Gen.* LXIV (1943) p. 114, 145.
- ⁹ cf. Vazquez a.w. dl. III p. 426.
- ¹⁰ cf. *Diarium van Arend van Buchell*, uitgeg. d. G. Brom en L. A. van Langeraad 1907 (werken *Hist. Gen.* 3e serie 21) p. 231.
- ¹¹ cf. F. F. X. Cerutti „Breda en de Spaansche versterkingen bij Terheyden in 1590” *in*: *Taxandria* XLIII (1936) p. 172.
- ¹² cf. Zijn brief aan Verdugo van 6 maart '90 *in*: „El Coronel Francisco Verdugo (1537-1595), Nuevos datos biográficos” uitgeg. d. A. R. Villa 1890 p. 80/1 (doc. 11).
- ¹³ cf. „Resolutiën der Staten-Generaal” uitgeg. d. N. Japikse (R.G.P. 55) dl. VII (1923) p. 17 sqq.
- ¹⁴ cf. a.b. p. 22 noot 1. Zijn de beide jonge Van Bergens titulair hellebaardier voor het inkomen?
- ¹⁵ Wel als feit *in*: „Het Staatsche Leger” dl. II (1913) p. 194.
- ¹⁶ cf. Asselbergs a.w. p. 14.
- ¹⁷ P. F. Pieri „Nove Guerre di Fiandra dalli XXI. Luglio 1624 sino alli 25. d'Agosto del 1625” Milaan s.d.; 2e dr. Venetië 1627 cf. voor de tekst, hier door mij vrij vertaald: resp. p. 87 en 73/4.
- ¹⁸ „Festín douloureux des Calvinistes avec les funerailles de Breda”; Muller kent alleen de Nederlandse tekst (no. 1524), nader beschreven in M. Sabbe „Brabant in 't verweer” 1933 p. 143 sqq. (met afbeelding)
- ¹⁹ cf. Nicolaes à Wassenaer” *Historisch Verhaal*” dl. IX p. 84 v.
- ²⁰ bijv. Rapport Van Schaik 1934/5 (G.A. Breda) p. 17 Maréchal’s „Mémoire” uit 1747; „Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden” dl. II Generaliteitslanden 1751 (2e dr.) p. 252.
- ²¹ C. R. Hermans „Bijdragen tot de Geschiedenis, Oudheden, Letteren, Statistiek en beeldende kunsten der Provincie Noord-Brabant” 1845 dl. I p. 215.

²² cf. a.b. p. 270.

²³ Wel bevindt zich in Coll. Cuypers 105 (R.A. Den Bosch) een Nederlandse copie (van Routart?) van de aan de magistraat voorgelegde artikelen.

²⁴ bijv. Roest van Limburg a.w. p. 118, 121; A. Hallema in „De Bredasche Courant” van 4 juli 1950 en van 20 april 1957.

²⁵ Of staatsgezinden voordien vol piëteit het roer in veiligheid brachten, is onbekend.